

УДК: 340. 15 (477) "13-14" ст.

*Міщук Н.П.,
помічник прокурора м. Кривого Рогу
ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗА СУКУПНІСТЮ ВИРОКІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ ПІД ВЛАДОЮ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА ПОЛЬЩІ (друга половина XIV - перша половина XVI)

Призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків винній особі, яка має підвищений ступінь суспільної небезпеки, протягом усього свого історичного розвитку привертало увагу як простих людей так і спеціалістів в галузі юриспруденції. Воно і не дивно, адже покарання таких осіб в давні часи носило жорсткий і нещадний характер. Навіть сьогодні, призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків носить більш суворий характер і складніші умови застосування порівняно із загальними умовами призначення покарання.

Тому, в даній статті ми робимо спробу розкрити питання про те яким же чином українці, які перебували під владою Великого князівства Литовського та Польщі (друга половина XIV - перша половина XVI) призначали покарання своїм винним сучасникам у вчиненні множинності злочинів, які суспільно-правові норми ними при цьому застосовувались.

Проведене дослідження дозволить якнайповніше зрозуміти суть інституту призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків в Україні.

З XIV ст. більшість українських земель перейшли під владу Великого князівства Литовського та Польщі.

Литовсько-Руська держава, утворена литовським, українським та білоруським народами,

все більше відчувала на собі політичний, релігійний та соціальний тиск... Піднесення шляхетства супроводжувалося посиленням кріпацтва, запровадженням кріпосного права. Панівні верстви Литви та Польщі проводили політику ліквідації самостійності українських земель у складі Великого князівства Литовського... Значним був вплив українського права на законодавчу систему спочатку Литовсько-Руської, а пізніше Польсько-Литовської держави I, II та III Статути за правом вважаються видатними пам'ятками права литовського, руського, українського та білоруського народів. Рівень законодавчої техніки, прогресивні сутність та зміст вивели ці законодавчі акти на передові позиції європейської юридичної думки [1, с. 141].

З 1468 року на українських землях норми Судебника короля Польського та Великого князя Литовського Казимира почали регулювати сферу кримінального права. У 1444р. після загибелі під Варною в битві з турками Владислава польським королем обраний литовський князь Казимир, який своєю особою утримував політичну унію двох держав... Судебник Казимира 1468 р. був спричинений необхідністю врегулювання відносин між приватними і державними судами Великого князівства Литовського, компетенція яких не була розмежованою. Судебник, присвячений, головним чином, кримінальному праву... Хоча в ньому є і статті, які стосуються компетенції судів.

Найважливіше зауважити, що у Судебнику старі українські правові поняття замінюються на нові, зокрема, визнається смертна кара, чого не знала "Руська Правда" [2, с. 36-37].

Судебник короля Польського та Великого князя Литовського Казимира 1468 року - розкладається як важливе документальне джерело розвитку кримінального права України та його інститутів. Це наступна важлива ланка удосконалення та прийняття лідсно нового рівня кримінального права, "покарання поступово усе більш втрачало свій приватний характер: злочинець уже не кривдник, а людина людина і винищування його стають метою покарання" [3, с. 6].

Хоча у Судебнику 1468 року не дано поняття покарання, сукупності злочинів та сукупності вироків, його нормами передбачено посилення кримінальної відповідальності особи яка скоїла декілька злочинів.

Так у статті 14 Судебника 1468 року зазначено:

"А который впервое украдетъ, а до того будетъ не крадывалъ: ино за первую татбу виною его казъ нити; аже будетъ ниже полтины, домовыми речъ крадъ, домовыми ж речьми платити; а будетъ выше полтины крадъ, хотя б пакъ первое украдъ, ино его обесити" [2, с. 38].

Даного статтею Судебника передбачено зменшення кримінального покарання винної особи у зв'язку з тим, що злочин вчинено вперше. Тобто, коли особа вперше вчинила крадіжку, її карали штрафом (а не страчувати). Але якщо сума вкраденого перевищуватиме певну межу (а будець выше полтины крадъ) злочинця страчували через повішення, навіть якщо злочин вчинено вперше.

Вислідячи із змісту статті 14 Судебника 1468 року можна вказати, що якщо особа вперше вчинила крадіжку їй призначали покарання у вигляді штрафу та відшкодування шкоди потерпілому. А якщо особа і раніше вчинювала крадіжки їй призначали покарання у вигляді смертної карі через повішення. На нашу думку, дана норма, хоч і не прямо, вперше, офіційно, на державному рівні, встановила примітивний інститут призначення покарання за сукупністю злочинів на українських землях.

Стаття 17 Судебника 1468 року, передбачала наступне:

"А пак ли сох усочить на кого, а лица не

будеть, а первое будетъ украдъ, и околицца будетъ первое злодейства не него не ведала, а будетъ никому не плачивалъ, ино ему платити татбу истыцо й вины, а смертною ранюю его не казнити" [2, с. 39].

Даного нормою також передбачено поняття вперше вчиненого злочину та зменшення кримінального покарання у зв'язку з тим, що злочин вчинено вперше.

Так, якщо на певну особу вказе розслідування за участю навколишніх жителів, але достатніх доказів вини цієї особи не буде ("а пак ли сох усочить на кого, а лица не будетъ"), і вона вперше підозрюється у вчиненні злочину ("а первое будетъ украдъ, и околицца будетъ первое злодейства не него не ведала"), підозрюваному необхідно було заплатити позивачу вартість вкраденого і передбачений штраф ("ему платити татбу истыцо й вины"). За цих умов до підозрюваної особи не застосовували смертну кару.

Крім цього, із змісту статті 17 Судебника 1468 року необхідно вказати, що множинність вчинених злочинів певною особою, засвідчувалась знаннями навколишніх жителів (околиця). Тобто, при необхідності визначення питання вчинення винною особою інших злочинів, опитувалися жителі околиця, і таким чином встановлювалась потрібна інформація. Даном примітивним способом вперше почала здійснюватись реєстрація множинності вчинюваних злочинів конкретною особою, що офіційно регламентувалось нормами Судебника 1468 року.

Стаття 19 Судебника 1468 року, вперше офіційно на українських землях закріпила інститут призначення покарання за сукупністю вироків. Зокрема, нею передбачалось наступне:

"А коли чинъ паробьки украдутъ што у кого, а пак у сем листу верху писано, какъ за которую татбу казнити: коли первое украдетъ, ино его не вешати, а заплатити бондою его; а не будетъ бонды, ино осподарь его за него заплати; а паробка сказнити й пробити, а коли иметь часто красти после того, а выше полукопья, ино паробка узвесити" [2, с. 39].

В першій частині статті 19 Судебника 1468 року зазначено, якщо особа (парубок - слуга) вперше вчинить злочин їй не потрібно карати смертною карою. В даному випадку необхідно призначити покарання у вигляді штрафу ("первое украдетъ, ино его не вешати, а заплатити бондою его").

Якщо у вказаній особі (спуті) не буде коштів для сплати штрафу, за неї зобов'язаний був заплатити її господар, а винній особі призначали покарання у вигляді побиття ("а не будеть бонды, ино осподарь его за него заплатит, а паробка сказати й пробити").

Другою частиною статті 19 Судебника 1468 року закріплено перший в Україні інститут призначення покарання за сукупністю вироків. Зокрема, якщо особа (спута) після застосування до неї покарання, зазначеного в першій частині статті, знову буде вчинювати злочин, а сума викраденого становитиме певну межу, даній винній особі призначається покарання за сукупністю вироків у вигляді смертної кари через повішення ("а коли имеют часто красти после того, а выше полукотья, ино паробка узвесити").

Отже, статтями 14, 17, 19 Судебника юрора Польського та Великого князя Литовського Казимира 1468 року, вперше на українських землях, на державному рівні, в світському кодифікованому нормативному акті було закріплено інститут призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків.

Так, проаналізувавши зміст статей 14, 17, 19 Судебника стає очевидним:

- якщо особа вчинила злочин вперше їй призначається покарання у вигляді штрафу - ст. ст. 14, 17 Судебника;

- якщо особа вчинила декілька злочинів їй призначають покарання за сукупністю злочинів у вигляді смертної кари, через повішення (найтяжче покарання того часу) - ст. 17 Судебника;

- якщо особа, після застосування до неї кримінального покарання знову вчинить злочин - їй призначають покарання за сукупністю вироків у вигляді смертної кари через повішення - ст. 17 Судебника.

Призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків, згідно норм статей 14, 17, 19 Судебника 1468 року, мало просту і єдину умову - якщо особа вчинила більше одного злочину і це можуть засвідчити жителі відповідного населеного пункту - особі призначалось покарання за сукупністю злочинів у вигляді смертної кари, якщо особа, уже після застосування до неї кримінального покарання (як правило кримінального штрафу) вчинить новий злочин - їй призначалось покарання за сукупністю вироків також у вигляді смертної кари.

Особливої уваги, потребує питання призначення покарання за сукупністю злочинів, пов'язаних із керівництвом чи прийняттям участі у озброєних виступах проти панів. При цьому, з метою залучення простих людей, при призначенні та виконанні покарання застосовувались жорстокі види смертної кари.

Наприклад, влітку 1514 р., венгерський воїн Д. Дожа очолив багаточисельний озброєний виступ проти феодалного гноблення селян - кріпаків. Ю. Ю. Кондуфор, І. С. Слабев називали даній виступ кріпосницькою війною 1514 року: "Толовою ціллю повстанців було знищення кріпосництва і встановлення соціальної рівності...15.07.1514 р. під Темешваром військом повстанців розбита юропівська армія, сам Д. Дожа потрап у полон. Феодали піддали народного героя мученицькій страті. Д. Дожа був живцем закарений на розпеченому троні і з'їдений своїми власними людьми, яких лише за таких умов було дароване життя" [4, с. 170].

Вислідячи із даного прикладу, бачимо, що Д. Дожа та його люди призначили покарання за сукупністю злочинів, пов'язаних із керівництвом чи прийняттям участі у озброєних виступах проти панів, у вигляді жорсткої смертної кари ("живцем закарений на розпеченому троні і з'їдений своїми власними людьми"). А, Судебником 1468 р. офіційно визнавалась смертна кара шляхом повішення. Тому, даній наприклад є судовим прецедентом, який слугував зразком дотримання тогочасної мети покарання - залучення. І таких судових прецедентів історія знає чимало: "юропівський уряд і феодали постійно розправлялись із повсталими кріпаками. В Енгельс, відмічаючи жорстокість феодалів-переможців, писав: "... всі, хто потрап в руки ворога, були посажені на кіл чи повішені. Трупи кріпаків тисячами висіли вздовж вулиць і на околицях підпалених сіл. Говорять, що в боях і під час різні було вбито до 60 000 людей...Один із прийятих законів встановлював, що кожен дворянин має право вбити будь-якого учасника повстання 1514 р. За надання притулку повсталим знищувалось населення цілих поселень." [4, с. 171].

Наступним етапом в розвитку інституту призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків в Україні виступає прийняття на сеймі єдиного для всіх земель Великого князівства Литовського кодексу - Литовського Статуту.

Поява I Литовського Статуту (пізніше його стали називати Старим) пов'язана з процесом утвердження шляхти у Великому князівстві Литовському, оформлення її в окремий стан ("вигід шляхти"). Цей процес правового оформлення шляхетського стану розпочав ще великий князь Олександр в кінці XV - на початку XVI ст. Його наступник великий князь литовський і король польський Сигізмунд на сеймі 1522 р. оголосив про своє рішення кодифікувати право Великого князівства Литовського. 13 розділів, 264 статті та 1 стаття I Литовського Статуту містять в собі норми різних галузей права - державного, адміністративного, кримінального, цивільного, сімейного тощо.

Важливою особливістю I Литовського Статуту є те, що ним усувалася значна вада судової системи - судівництво за звичаєвою місцевістю та за власним розсудом судового урядовця. Створення об'ємного писаного кодексу права фактично призупинило дію норми, яка в XIV ст. була правовою основою мирного вклучення українських земель до складу Литви, а в наступний час визначала силу місцевих традицій. Цю норму тоді проголосували князі: "Ми старини не порушуємо, а нового не вводимо". Тепер звичаї відіграють допоміжну роль. В той же час, звичаєве право та окремі норми "Руської Правди", поруч з іншими, виступали правовими джерелами I Литовського Статуту [4, с. 50].

I Литовський Статут прийнятий 1529 р., не давав поняття покарання, а лиш змінив його назву залежно від виду покарання:

- загальне поняття покарання мало назву "кара" та "казнь";
- майнові покарання і тюремне ув'язнення визначались терміном "провина";
- тілесні та ганяблячі покарання називались "покутою".

Нормами I Литовського Статуту закріплено три цілі кримінального покарання:

- залучення;
- відшкодування шкоди;
- завдання страждань злочинцю.

При призначенні покарань особливо наочно виявлявся характер феодального кримінального права як права-привілею. Так, якщо шляхтич зумисно наніс рани або заподіяв каліцтво іншому шляхтичу, то він міг бути присуджений до таких же

ушкоджень і каліцтв за принципом "око - за - око, зуб - за - зуб". Якщо ж шляхтич наніс побої або каліцтво простій людині, то присуджувалася лише виплата штрафу (нає'зка). Якщо проста людина поранила або побила шляхтича, то каралася відсіканням руки, а у випадку завдання каліцтва підлягала страті. Слуга, який поранив пана, підлягав страті, а той, що підняв руку на пана, карався відсіканням руки [11, с. 65].

Основним досягненням норм I Литовського Статуту у галузі кримінального права стало введення кримінальної відповідальності шляхтича за вбивство простої людини. Крім того, врегульовано призначення покарання за сукупністю злочинів як пана так і його слуги.

Зокрема, статтями 1, 7, 8, 9 розділу тринадцятим остаточного під назвою "О злодействе" I Литовського Статуту 1529 р., зафіксовано інститут призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків.

В статті 1 зазначалось:

" О паробки где крадут.

Если где паробки крадут в околиду, а з лицом их поймають, которое лицо будет стоять полтину грошей, тогда маєт каран быти яко злодей. А естли ж полтины лицо стоять не будет; тогда маєт з бонды его шкода плачона быти, або лицо вернути, а з наєзку путами бити. А повторе естли вкрадет, хотя што десяти грошей стоять небудет, а з лицом поймають; тогда вже его на шибеницко выдати маєт" [2, с. 62].

Частина перша статті 1 передбачає випадок, коли панські слуги вчиняють крадіжку у місцевих жителів ("если где паробки крадут в околиду"), та їх затримують за підозрою у злочині і сума викраденого становить "полтину грошей", тоді винним особам призначалось кримінальне покарання. Якщо сума викраденого буде меншою ніж "полтина грошей", винна особа має відшкодувати потерпілому нанесену шкоду.

Друга частина статті 1 розділу 13 регламентує підвищення кримінального покарання за повторне вчинення винною особою крадіжки. Якщо панські слуги вдруге вчиняють крадіжку їм призначалось покарання за сукупністю злочинів у вигляді смертної кар через повішення, навіть якщо сума викраденого була незначною ("а повторе естли вкрадет, хотя што десяти грошей стоять небудет, ... тогда вже его на шибеницко выдати маєт").

Артикули 7, 8, 9 розділу 13 І Литовського Статуту 1529 р. передбачають призначення покарання пану за неодноразове звинувачення у вчиненні злочину і призначення йому покарання за сукупністю злочинів. Дані норми як уже зазначалось вище і були найбільшнім досягненням у розвитку кримінального права.

Зокрема в статті 7 розділу 13 І Литовського Статуту 1529 р., зазначалось:

"Хто бы шляхтича первый раз обвинил перед право.

Тем уставляем, як колибы который шляхтичо злодейство без лица обвинен первый раз был перед правом, тогда таковой, если лица при нем не застанут, має присягою своєю телесною невинность свою очищати" [2, с. 63].

Тобто, якщо пан вперше обвинювався у вчиненні злочину ("хтобы шляхтича первый раз обвинил перед право"), і доказів його вини не було ("если лица при нем не застанут"), він не притягався до кримінальної відповідальності. Але обвинюваний пан давав присягу про свою непричетність до вчинення злочину ("має присягою своєю телесною невинность свою очищати").

Артикул 8 розділу 13 І Литовського Статуту 1529 р., передбачав наступне:

"Теж если друтии раз тогож шляхтича без лица было обвинено. Если бы тотже шляхтич друтии раз о злодейство также без лица был обвинен, тогда ево сам третей себе равным шляхтичы доброе славы присягою своєю телесною має ся очищати" [2, с. 63].

У випадку, якщо пана вдруге звинувачено у скоєнні злочину і відсутні докази його вини ("если друтии раз тогож шляхтича без лица было обвинено"), він зобов'язаний був дати присягу про свою непричетність до вчинення злочину та ще двоє панів запряглились про невинність обвинюваного ("тогда ево сам третей себе равным шляхтичы доброе славы присягою своєю телесною має ся очищати").

В статті 9 розділу 13 І Литовського Статуту 1529 р., зафіксовано випадок, коли той же пан втретє звинувачувався у вчиненні злочину.

"Колыбы тотже шляхтич без лица о злодейство обвинен был третей раз перед правом.

Колыбы третей раз тотже шляхтич без лица о злодейство обвинен был, тогда сам оем, то есть с шестью шляхтичов, себе во чети захованых, присягою своєю и их телесною мають с того ся

выправите; а за четвертым обвинением таковой кождый має быти обещон злодейским обычаем" [2, с. 63].

Частиною 1 статті 9 розділу 13 І Литовського Статуту 1529 р., передбачено випадок, коли пан, втретє обвинювався без достатніх доказів у вчиненні злочину ("колибы третей раз тотже шляхтич без лица о злодейство обвинен был"), тоді він зобов'язаний був дати присягу про свою непричетність до вчинення злочину та ще шість панів повинні були запряглились про невинність обвинюваного.

Частина друга статті 9 розділу 13 І Литовського Статуту 1529 р., регламентує призначення покарання пану обвинюваному вчетверте за сукупністю злочинів у вигляді смертної кари, через повішення ("за четвертым обвинением таковой кождый має быти обещон злодейским обычаем").

Отже, статтями 1, 7, 8, 9 розділу 13 І Литовського Статуту передбачають призначення покарання пану та панським слугам за неодноразове звинувачення у вчиненні злочину і призначення винним особам покарання за сукупністю злочинів.

Зокрема, на підставі статті 1 розділу 13 І Литовського Статуту призначалось покарання за сукупністю злочинів панським слугам. І умова призначеного покарання носила простий характер, якщо слугою вдруге вчинювалась крадіжка - за сукупністю злочинів призначалась смертна кара (найближче покарання).

На основі статтів 7, 8, 9 розділу 13 І Литовського Статуту призначалось покарання за сукупністю злочинів панам. Однак процесуальний порядок встановлення провини шляхтича при такому злочині був настільки ускладнений, що довести його винність найчастіше було неможливо [3, с. 65].

Навіть арифметична відмінність статей присвячених в розділі 13 І Литовського Статуту, даній сфері є очевидно - в три рази більше статей регулювали порядок призначення покарання пану, неодноразово обвинюваному у вчиненні злочину, тому і можливостей - пани мали більше переваг. Необхідно чотири рази звинуватити пана у вчиненні злочину, щоб до нього були застосовані суворі міри кримінальної відповідальності у вигляді смертної кари.

Отже, підводячи підсумок питанню призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків на українських землях, які перебували під владою Великого князівства Литовського та Польщі, необхідно іще раз відзначити, що це був досить складний історичний період для всіх народів князівства. "Набирає сили процес диференціації соціальної структури суспільства, консолідації двох основних верств населення: селянства і шляхетства... Загострення міжстанових відносин відобразились на меті та видах покарання." [1, с. 139, 141].

Іноді траплялись випадки, коли призначалось покарання за сукупністю злочинів населенню цілих міст.

Зокрема в 1589 році в м. Біла Церква відбулося повстання городян проти феодалного гніту панів. Городяни захопили Білоцерківський замок і заволоділи зброєю та боєприпасами, арештували свого намісника. "Король направив в м. Біла Церква свого представника з наказом міщанам знову стати під юрисдикцію короля і повернути захоплені пожитки. Повстанці, не тільки відмовились виконувати королівський наказ, але самого посланця "мало о горло не приправили". Тоді король відмінив даний місту привілей на магдебурзьке право та повторно вимагав від міщан підкоритися воеводі. Але повстанці продовжували надавати рішучий опір... Більше того, повстанці чинили озброєний опір, вбили декілька десятків воеводських слуг, інших схопили і посадили в тюрму... Судовий вирок їм був винесений заочно: горожанам, "которые поводом и причиною так речей были" призначили покарання у вигляді привселюдної страти" [4, с. 352].

Виходячи із даного унікального прикладу, стає зрозумілим, що наприкінці XVI ст. на території сучасної України відбувались складні соціально-економічні процеси все частіше і більш масово проходили повстання проти феодалного гніту панів. У зв'язку з цим, судова практика не дивлячись на прогалину в законодавстві мала пристосовуватись до ситуації в державі та дещо краще передбачувати та попереджувати такі повстання. Тому, сьогодні в історичних документах, ми знаходимо подібні випадки, заочного призначення покарання за сукупністю вироків горожанам цілих міст у вигляді привселюдної страти.

Соціальною класовою розподілом суспільства, позначився також і на інституті призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків: згідно статей 7, 8, 9 І Литовського Статуту, щоб призначити пану покарання за сукупністю вироків у вигляді смертної кари, необхідно було чотири рази обвинуватити його у вчиненні злочину. Хоча нормами Судебника короля Польського та Великого князя Литовського Казимира 1468 року, таких очевидних переваг при призначенні покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків для панів не передбачалось.

Цікаво, Судебник 1468 року вперше, офіційно на державному рівні закріпив інститут призначення покарання за сукупністю злочинів на українських землях. А вже І Литовський Статут 1529 року в цьому інституті закріпив зміни, які надавали значні переваги панам.

Список використаної літератури

1. П.П. Музиченко / Історія держави і права України. Начальний посібник. - К.: Товариство "Знання", КОО, 1999. - 662 с.
2. Г.К. Швидько / Історія держави і права України. Хрестоматія для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів України. - Дніпропетровськ, "Дніпрокнига" / укр. м. / 2004. - 344 с.
3. Зубкова В.И. / Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. - Москва: Издательство "Норма", 2002. - 304 с.
4. Ю.Ю. Кондуфор, И.С. Слабеев / История Украинской ССР в десяти томах / Том второй. Развитие феодализма. Нарастание антифеодальной и освободительной борьбы (Вторая половина XIII - первая половина XVII в.). - Киев 1982. - 591 с.
5. І. Я. Тарлюк / Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Начальний посібник з історії держави і права України. - Львів. - 2003 р. - 157 с.